

Estudi sobre les pors de les nines i els nins d'entre 3 i 5 anys: treball d'investigació

Studying young children's fears: A research study

Estudio sobre los miedos de las niñas y niños de entre 3 y 5 años: Trabajo de Investigación

Joan Pere Donoso Garcia, joanperedonoso@educacio.caib.es
CP Es Putxet (Selva)

Resum

Aquest treball pretén donar a conèixer les pors que tenen els nins i les nines de 3, 4 i 5 anys que pertanyen al segon cicle d'educació infantil. La investigació vol constatar les aportacions de diversos autors referents al tema de les pors a partir de l'estudi d'una mostra d'alumnes dels centres C.P. Sor Maria Ramis Munar, C.P. Es Torrent, C.P. Es Putxet, C.P. llevant, C.P. Llorenç Riber, C.P. Sa Quintana, C.P. Guillem Ballester i Cerdó, C.P. St. Francesc d'Assís, C.P. Es Molins, C.P. Ponent, C.P. Vora Mar, C.P. Ses Roques (curs acadèmic 2007/2008). Pretén verificar si molts dels infants d'aquestes escoles tenen les pors més comunes sobre les quals ens parlen diferents especialistes i comprovar els resultats amb estudis anteriors realitzats sobre els tipus i diferències de fòbies entre nins i nines. Per a l'obtenció de dades, es proposà als nins representar l'objecte al què temen a través de dibuixos. S'exposa una taula amb les fòbies que proposaren i els valors de percentatges d'alumnes que les temen. Finalment es proposen unitats didàctiques que ajudin l'alumnat a exterioritzar i superar les fòbies analitzades.

Descriptors

por, angoixa, catarsi, expressivitat, dibuix, investigació experimental, mitjans d'ensenyament

Abstract

This work paper aims to increase awareness of the fears of 3, 4 and 5-year-old, second-cycle preschool children. The study mentions the contributions of several authors on the subject of these fears based on a study of a sample of students at the following primary schools: P.S. Sor Maria Ramis Munar, P.S. Es Torrent, P.S. Es Putxet, P.S. Llevant, P.S. Llorenç Riber, P.S. Sa Quintana, P.S. Guillem Ballester i Cerdó, P.S. St. Francesc d'Assís, P.S. Es Molins, P.S. Ponent, P.S. Vora Mar and P.S. Ses Roques (2007/2008 academic year). The study aimed to ascertain whether the children at these schools had the same fears that the different experts cite and check the results against earlier studies on types of phobias and differences between boys and girls. To obtain the data, the children were asked to depict the object they fear in drawings. A table is presented with the phobias

they came up with and the percentages of students who fear them. Lastly, there are two teaching units that help students exteriorise and overcome the analysed phobias.

Keywords

fear, anxiety, catharsis, expressivity, drawing, experimental research, teaching aid

Resumen

Este trabajo pretende dar a conocer los miedos que tienen los niños y las niñas de 3, 4 y 5 años que pertenecen al segundo ciclo de educación infantil. La investigación quiere constatar las aportaciones de diversos autores referentes al tema de los miedos a partir del estudio de una muestra de alumnos de los centros C.P. Sor Maria Ramis Munar, C.P. Es Torrent, C.P. Es Putxet, C.P. Ilevant, C.P. Llorenç Riber,

C.P. Sa Quintana, C.P. Guillem Ballester i Cerdó, C.P. St. Francesc d'Assís, C.P. Es Molins, C.P. Ponent, C.P. Vora Mar, C.P. Ses Roques (curso académico 2007/2008). Pretende verificar si muchos de los niños de estas escuelas tienen los miedos más comunes sobre los cuales nos hablan diferentes especialistas y comprobar los resultados con estudios anteriores realizados sobre los tipos y diferencias de fobias entre niños y niñas. Para la obtención de datos, se propuso a los pequeños representar el objeto al que temen a través de dibujos. Se expone una tabla con las fobias que propusieron y los valores de porcentajes de alumnos que las temen. Finalmente se proponen dos unidades didácticas que ayuden al alumnado a exteriorizar y superar las fobias analizadas.

Palabras clave

miedo, angustia, catarsis, expresividad, dibujo, investigación experimental, medios de enseñanza

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article pretén donar a conèixer les pors que tenen els nins i les nines de 3, 4 i 5 anys, infants que pertanyen al segon cicle d'Educació Infantil. Es tracta d'una investigació que vol constatar les aportacions de diversos autors referents al tema de les pors. Pretén verificar si molts dels infants de les nostres escoles tenen les pors més comunes sobre les quals ens parlen diferents llibres que tracten aquest problema. Cerca, entre altres qüestions, verificar estudis realitzats sobre aquest tema, comprovar si les nines tenen més pors que els nins (les dones tenen més fòbies que els homes). Si entre un 70% i un 90% de les fòbies són degudes a animals, qüestions naturals o espais petits i mitjans de transport. Si entre un 55% i un 70% tenen a veure amb coses relacionades amb les malalties o les altures. Si les pors més freqüents entre els infants de 3 a 5 anys són la fosca, els animals, les ferides o la separació dels pares. Si als més petits els fan por gairebé les mateixes coses, encara que no aquelles que comporten perills reals, com ficar els dits en els endolls, o agafar productes tòxics, com els de neteja o els medicaments. A més d'intentar esbrinar si hi ha moltes pors que són degudes a experiències negatives, com per exemple si hi ha infants que temen els cans perquè els ha mossegat un ca amb anterioritat o els ha intimidat.

El tema de la por tal vegada està una mica oblidat a les escoles, fins i tot a la societat no es fa gaire cas de la por, de la por del nostre fill o del nostre alumne, ni tampoc es fa gaire cas de les nostres mateixes pors, perquè són una cosa que ens angoixa i no volem xerrar d'allò que ens produeix angoixa, perquè en certa manera no ho volem afrontar.

2. INTERPRETACIÓ I CARACTERÍSTIQUES DE LES PORS

La por no ens agrada. Sembla que si no se'n parla, més lluny és, encara que no és així, perquè si no l'afrontam directament, ens acompanyarà tota la vida. Moltes vegades ignoram les nostres pors, les deixam aparcades, fins a la pròxima vegada, i... la por sempre torna.

Hem de tenir clar que la por és una abstracció. Amb aquesta afirmació es vol dir que la por és una idea, una idea que cada un s'ha fet d'allò que l'espanta.

Moltes pors són apreses o assimilades. Les pors psicològiques són aquelles que estan més lligades a la nostra ment, al nostre pensament i no tant a aquell instint de supervivència.

Vèncer una fòbia no és gens fàcil, és molt difícil i complicat, requereix molta ajuda d'especialistes i professionals, no se supera en un període de temps curt, i és necessari acceptar el problema com a punt de partida.

Podríem dir que en el mecanisme de la por hi ha un passat i un futur: un passat relacionat amb les experiències, amb el que s'ha viscut, i un futur relacionat amb allò que podria passar si anam al cementiri de nit.

La ment és el motor de la por, recorda allò que en el passat ens ha aterrit, ens ha angoixat, ens ha fet tenir pànic; per tant, una persona sol tenir por del futur, per si allò es torna a repetir.

Un aspecte necessari per superar les pors és adonar-se dels efectes que produeixen: si una persona té por de xerrar en públic, ha de pensar en els efectes posteriors, el que passa quan s'enfronta a una exposició, a un relat o narració. Com es comporta, per què sua, per què es retura, per què perd la veu, per què sent pànic, etc. Hem de comprendre el que passa i què ens passa per esbrinar el que volem canviar, hem de saber què volem superar per abordar llavors el perquè sentim por.

El problema de la por es converteix en crònic quan no volem superar-la, per tant, hem d'intentar vèncer-la, malgrat que el procés necessiti temps i, moltes vegades, l'ajuda d'un especialista, la nostra força de voluntat i la comprensió total de saber el que volem: hem de superar la por des de la comprensió i l'enfrontament, no des de la fugida, perquè així prest o tard tornarà.

La por és una energia destructiva: condueix a tot tipus de teories errònies, imaginatives, desmesurades i absurdes, que ens fan veure coses que no són.

2.1. Interpretació de dibuixos realitzats per un nin de 5 anys

A la figura 1 observam un conjunt de dibuixos de les pors interpretades per un nin de 5 anys.

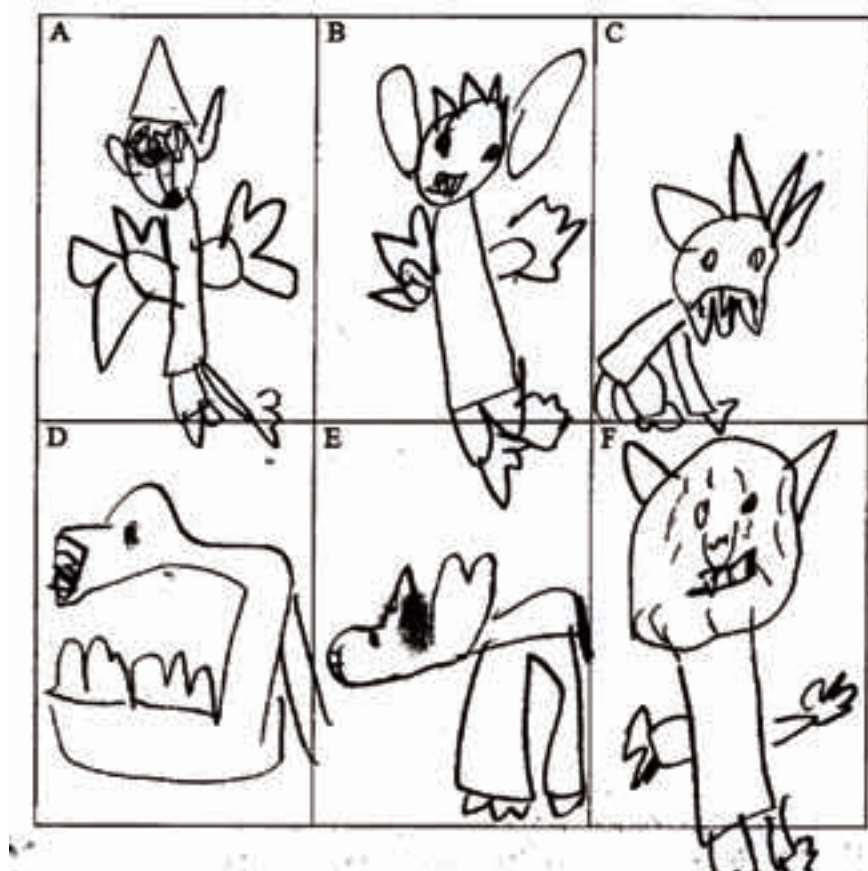

Figura 1. Conjunt de dibuixos de les pors realitzat per un nin de 5 anys

Aquestes dibuixos formen part d'una prova que es passà a un nin de 5 anys els resultats de la qual ens han cridat molt l'atenció, ja que a moltes de les altres proves els dibuixos expressaven sentiments més lligats a l'alegria que no pas a la por (hem de pensar que als infants els agrada dibuixar persones o animals contents, malgrat que els facin por: és una manera d'expressar el seu estat d'ànim i respon al costum dels nins de dibuixar personatges alegres). En aquests dibuixos es reflecteix clarament el que de veritat sent un nin quan li demanam que dibuixi allò que li fa por. L'infant s'ha centrat en la feina i ha deixat de banda els estereotips, mostrant com veu aquelles coses que l'espanten, plasmant damunt el paper la realitat que sent quan li demanam sobre el tema.

Sap el que vol dibuixar, sembla que no ha vacil·lat a l'hora d'agafar el llapis per expressar-se, hi ha una pressió en els traços que ens fa veure que té clar com són aquelles coses que no li agraden, el nin ha fet els dibuixos amb determinació. Els traços no són dèbils o superficials, sinó que denoten força i caràcter, es veu

moviment en els personatges, que queden remarcades les diferents parts dels animals i de la bruixa.

Els dibuixos mostren tot el que el nin vol comunicar, sense amagar res, amb tot tipus de detalls, no ha fet el dibuix amb rapidesa, tot al contrari: ha pensat el que volia dibuixar i quina acció volia transmetre, ha plasmat al paper el que sent, no ha dibuixat els personatges estàtics ni somrients, sinó enfadats i enrabats, a punt de fer-nos mal o fer-nos por. Ens ha volgut mostrar com són els seus monstres, les seves pors.

Tal vegada hauria estat interessant que el nin hagués dibuixat en un paper en blanc, sense quadres, en un paper gros, per veure amb claredat la situació dels dibuixos en el paper. D'aquesta manera, l'anàlisi del dibuix hauria estat molt més completa, ja que amb la situació dels personatges en relació amb les altres possibles coses a l'espai hauríem pogut obtenir més informacions: si el nin hagués dibuixat a la part superior del paper, podríem percebre que està interes-

sat a descobrir noves coses, que empra la imaginació, que investiga en el camp de la imaginació, que sent curiositat...; si els personatges fossin a la part inferior del paper, això ens informaria del fet que l'Infant està pensant més en les coses materials, en aquelles coses que toquen a terra, en aspectes físics o necessitats físiques, i no únicament en els aspectes intel·lectuals. Quan un nin dibuixa a la part esquerra del paper, ens informa que els seus pensaments volten en el passat, en els records, en aquelles coses que ha viscut. Dibuijar al centre del paper representa el moment actual, representa el present: el centre del paper com allò que és més proper, com a primer punt d'informació. Si els personatges estiguessin situats a la part dreta, això ens podria revelar que el nin pensa en el futur, que les seves pors tenen un caire de prolongació en el temps i que sap que tard o prest somiarà o tindrà por d'aquelles coses, tant si són imaginàries com si no.

El fet d'haver dibuixat les coses molt grosses (tenint en compte la dimensió) denota seguretat en la realització dels dibuixos, que el nin mostra el que sent: que no li agraden gens aquests personatges. L'espai no li ha bastat, hi ha personatges que tenen els peus fora del quadre, altres, com el dinosaure i el dragó, hi estan encaixonats a dins; el darrer, la bèstia, sembla que vol sortir, té els peus a fora, a punt de venir cap a nosaltres, està a punt de sortir del paper i agafar el nin.

Les línies del dibuix denoten caràcter, ferma, confiança en la realització, no hi ha interrupcions en les línies, podríem parlar de dibuixos compactes. Observant el primer dibuix, el de la bruixa, veiem que té la cara com desfigurada, amb les parts poc definides, mogudes, fins i tot distorsionades. La bruixa té una orel·la cap amunt, ens escolta...; la cara ens revela moltes característiques del dibuix i el que vol transmetre el nin, com passa amb la posició dels braços i dels peus.

La cara de la bruixa ens confon, cosa que no passa en el segon dibuix: el dimoni rabiós, que ens vol fer por! Està enrabiats i ho vol demostrar, si ens poguéssim agafar ens faria mal de veritat, sense miraments, les seves grans orelles ho senten tot; els seus cabells estan de punta per la ràbia que sent; els ulls són negres, profunds, ens miren directament, com si ens volguessin dir que no tenim sortida: ens sentirà i ens veurà malgrat que ens amaguem en un bon lloc. Els braços del dimoni no estan dibuixats cap amunt (això ens indicaria que vol ser escoltat, que ens vol cridar l'atenció), sinó que té els braços horitzontals: no vol altra cosa

que espantar el nin, fer-nos por! El dimoni vol agafar el nin, cerca el contacte. I el mateix passa amb els dibuixos de la bèstia i la bruixa, tots dos éssers representats amb els dits grossos i la mà oberta, la qual cosa significa que volen capturar el que persegueixen. En tots aquests dibuixos apareixen unes bones mans per dominar la situació, demostrant acció, moviment i intencionalitat, els braços o les mans no estan cap avall, en situació passiva o cercant un contacte social afectuós.

Els dos dibuixos tenen una estructura estable, els éssers representats amb els peus al seu lloc, donant estabilitat al conjunt, surten del quadre, com si aquest fos la gàbia de la qual el personatge ha de sortir, amb certa inclinació, mostrant intencionalitat de caminar. Un peu de la bruixa està per davant, es mou cap a nosaltres.

El dibuix C és el ca dimoni: un dibuix molt peculiar..., un animal amb cara de ca però amb cos de dimoni i amb dues cames. Aquest personatge ens mira amb els ulls oberts i, si el dimoni ens espanta, més ens espanta el seu ca, al qual sembla que li han transmès la ràbia.

La representació del nin a l'hora de plasmar damunt un paper la figura d'un ca dimoni és magnífica: aquest nin demostra que té una gran imaginació, una gran facilitat de representar allò que sent, allò que hi ha al seu cap, els seus pensaments. El ca dimoni té tot allò que cal per fer-nos por: no importa si no té orelles, ni nas, perquè amb les dents enormes i llargues que no li caben a la boca, brutes del menjar que s'ha empassat, amb els ulls oberts i fixos en nosaltres, amb els cabells de punta per la ràbia que sent..., amb tot això basta i sobra per fer por, per aterrir qualsevol nin que imagini un animal com aquest o hi somiï.

El dibuix D és el dragó i l'E el dinosaure, dos animals que sembla que miren en el passat, que un dia feren por al nin, o que esperen fer por al nin. Tots miren cap a una altra banda, sembla que formin part del passat. El drac sembla més enfadat que el dinosaure, com si al nin li hagués fet més por amb anterioritat. Són els dos dibuixos amb detalls més amenaçadors. Aquests dos dibuixos no tenen les connotacions del darrer dibuix, les característiques de la bèstia, el reflex de la por que sent un nin i que està plasmada al paper, on els detalls de la cara són el que importa, la cara, el centre del dibuix, l'expressió dels sentiments, les intencions, les emocions, etc.

2.2. Nin prudent – nin poruc

Pares i educadors hem de tenir en compte que no és el mateix un nin poruc, un nin amb pors importants i un nin amb fòbies. Podríem «catalogar» els infants de diferent maneres segons el seu comportament davant certes situacions o objectes, davant certs animals o persones. De la mateixa manera podríem xerrar, des del cas contrari, de nines o nins valents, atrevits, imprudents, temeraris, etc.

Una cosa és ser un nin prudent i una altra és ser un nin poruc. Un nin prudent és aquell que davant qualque perill potencial no s'hi acosta per no prendre mal, un nin prudent no s'acosta sense pensar-ho a aquell ca gros que no coneix, un nin prudent s'enfronta amb bones a allò que és desconegut; un nin poruc, en canvi, té por per coses que en si mateixes no representen un perill potencial, un nin poruc té por d'acostar-se a un ca petit o de tocar-lo, té por de pujar unes escales, té por de passar per un lloc desconegut..., un nin és poruc quan no pot estar deslligat dels seus progenitors per enfrontar-se a determinades situacions de la vida quotidiana o a determinats jocs.

Un nin poruc té por de moltes coses a la vegada, moltes de les quals a causa d'una falta d'autonomia personal, no li agrada gaire separar-se dels pares i coneguts, no s'atreveix a jugar molts de jocs a què els altres nins de la mateixa edat juguen (jocs d'acció, però no perillosos), no s'atreveix a tocar una gran varietat d'animals, en certa manera s'allunya de moltes situacions noves per a ell, si no té l'ajuda o la vigilància d'adults.

Entre un nin poruc i un nin temerari podríem incloure el concepte de nin prudent, cas més desitjat, ja que el nin prudent s'atreveix a certs perills o novetats, s'atreveix a enfrontar-se als reptes de la vida, a certs jocs, a certes situacions sense por, però sense córrer riscos. Aquest nin sol ser sociable, se sent atret pels animals (vol tocar aquell ca petit, aquells cucs, aranyes i tot tipus d'animallets), vol pujar les escales del parc i jugar pertot, no té por dels desconeguts i se sent atret pels jocs dels altres infants.

2.3. Estereotips de la societat sobre la por

Malgrat que la societat marqui uns determinats rols de gènere, hem d'intentar fugir d'aquests estereotips que repercuteixen en els nostres fills. Un exemple és el que la societat, en general, espera del nin i la nina: del nin es demana que es comporti com «un home»,

amb coratge o valentia davant determinats animals. Si un ratolí entra a ca nostra, s'espera que el nin, o no tan nin, intenti fer-lo fora, a cops, si pot ser: no es veu amb bons ulls que el nin comenci a cridar i s'enfilí a una cadira. En canvi, si es tracta d'una nina, la cosa canvia: no li recriminam que plori o es posi a cridar en veure el ratolí per la cuina, com tampoc no es troba tan greu que sigui la mare la que s'enfilí primer a la cadira en veure el ratolí, però si és el pare que ho fa... més d'un s'estranyaria de la seva conducta.

En teoria hauríem d'ensenyar als més petits a afrontar les pors sense les influències de gènere que marca la societat. No hem de caure en la «trampa» segons la qual, perquè hi hagi més dones que homes que tenen por dels ratolins, hem d'acceptar de bon grat que a les nines els facin por aquests petits animallets, com si fos una cosa normal o innata. Probablement a una nina li fan por els ratolins a causa del comportament de la seva mare, segurament ha vist la mare enfilem-se a una cadira cridant com si hagués entrat un lleó a la sala en veure aquell ratolí inofensiu, que no sap on s'ha ficat, que està aterrit pels crits de la dona, sense saber per on sortir al carrer o al pati. La nina assimila la por de la mare reaccionant de la mateixa manera... Aquesta experiència, repetida en el futur, pot induir a una fòbia als ratolins i a les rates. Si les nines d'avui en dia no assimilessin les pors de les seves mares, no transmetrien aquestes pors a les seves filles. També podria passar amb els nins, però com que d'ells se n'espera més, superen la por als ratolins, ja que el pare s'encarrega de dir-los com han de fer fora el petit animal, o com l'han de matar, en el pitjor dels casos. S'espera que siguin valents. Per tant, no és aconsellable pensar que està bé que una nina tingui fòbia als ratolins perquè és una nina, perquè sol ser així i perquè hi ha més dones que homes que tenen por dels ratolins.

3. ESTRATÈGIES PER SUPERAR LES PORS

Aquest punt és un referent per a pares i educadors a l'hora d'ajudar els infants a superar les pors, una línia d'actuació que pot servir com a guia, sempre que el problema del nin o la nina no hagi derivat en una fòbia, cas en el qual es recomana la intervenció d'un especialista en la matèria. Els passos a seguir no es corresponen amb l'ordre com apareixen les estratègies: cada adult pot determinar la manera d'ajudar el petit, a més d'incloure actuacions semblants a les esmentades.

Hi ha moltes estratègies que ens poden servir per superar una o diverses pors, només cal tenir en compte que totes han de tenir un caire constructiu, implicant el subjecte com a protagonista i posant-nos al seu nivell evolutiu.

La causa de la por. És obvi que ens adonarem de seguida de què té por l'infant, ell mateix ho manifesta de diferent manera a través de la seva conducta: plorarà, el ritme cardíac se li accelerarà, cridarà, es llançarà a terra, s'abraçarà a nosaltres, suarà, etc. Una vegada que sapiguem quin és el problema, quina és la por, hem d'intentar determinar-ne la causa.

Posar-nos al nivell evolutiu del nin. Després de saber el que li passa, a l'infant, hem de posar-nos al seu nivell evolutiu. No hem de pensar des del nostre punt de vista, no podem relacionar les seves pors amb les nostres pors, els nostres comportaments amb els seus, ja que no podem infravalorar els seus temors, hem de pensar que el petit pot sofrir tant o més que nosaltres amb les seves angoixes.

No forçar. Un aspecte molt important que hem de tenir sempre present és no forçar en cap moment la conducta del més petit a l'hora de superar les seves pors. Malgrat que l'estratègia elegida no funcioni com esperam al principi, és millor tornar a començar la línia de feina, provar una altra estratègia, o posar-nos en contacte amb un especialista. No hem de forçar mai el nin o la nina, ja que es produiria un retrocés en la seva superació, perquè a més de lluitar contra la seva por, hauria de preocupar-se del nostre comportament.

L'ajuda d'un especialista. Nosaltres mateixos podem veure si la situació demana l'atenció d'un especialista. Si allò que hem planificat no funciona de cap de les maneres, si hem emprat diverses estratègies perquè el nin o la nina perdi aquella por i no ens ha anat bé, si el problema persisteix en el temps i/o augmenta, si veiem que no som capaços d'ajudar el petit o a la petita, si es tracta d'una fòbia que afecta en gran mesura el comportament de l'infant, etc.

El repte de l'acostament o dosificació. Aquest punt posa de manifest la importància d'establir un acostament a allò que ens fa por de forma moderada i de menys a més, d'una manera dosificada per afrontar allò que ens atreix. No hem de voler superar una por ràpidament, a la primera. Aquest procés segurament serà llarg, i si hi ha una progressió adequada,

ens resultarà més fàcil ajudar a superar el problema.

Valorar els esforços i donar ànim. Valorar els esforços conduirà els més petits a adquirir confiança, a tenir seguretat, a sentir-se més bé i veure que són capaços de realitzar certes conductes. És recomanable elogiar constantment el nin, elogiar-lo és un camí que ens proporcionarà augmentar-li la confiança.

Demstrar valor i emprar el valor dels iguals. El valor és una eina per superar-se, per vèncer els temors: si el nin percep que a nosaltres ens fa pànic anar a cal dentista, ell pot assimilar la nostra por, els nostres sentiments, i es pot contagiar de la nostra por i tenir en el futur por de visitar el dentista.

Emprar contes i crear els nostres contes. Els contes són una de les eines més importants a tenir en compte a l'hora d'elaborar una estratègia. Podríem partir de l'elecció d'un conte per començar la línia a seguir (els contes agraden a la gran majoria de nins i nines), i l'elecció dependrà de l'edat evolutiva de l'infant, dels seus interessos i de les seves pors.

Oferir seguretat i aconseguir una bona mentalització. La seguretat és necessària perquè l'infant se superi, i no solament en l'àmbit que tocam, sinó en el seu desenvolupant quotidià. La seguretat està relacionada amb una bona mentalització del nin, al qual li hem de fer veure de forma adequada que les seves pors són una cosa normal i que tots els infants en tenen, que ell no és l'únic que té por, que totes les persones tenen por de qualque cosa, malgrat que no ho diguin o no ho demostrin.

4. ANÀLISI DE LES PORS

Observant les respostes dels infants i l'escala que es presenta, es poden treure multitud de conclusions realitzant diferents estadístiques. Es podrien treure percentatges referents a les pors que tenen els nins o les nines per separat, percentatges només dels nins o les nines, per edat, etc. No obstant això, s'ha volgut reflexionar de forma general sobre els resultats globals, i sobre aquelles pors que ens ha cridat més l'atenció.

A l'hora de fer els grups de pors, s'ha tingut en compte el nombre de pors que s'han dit, posant la barrera de tall entre 19-20 pors, per després agrupar-les en un conjunt específic.

De totes les pors dels infants en podem fer tres grups

diferencials, incloses les pors més repetides. En el primer grup, el dels animals, la por dels lleons ha estat la més mencionada, amb un total de 58 pors: aquest felí és un personatge molt present en els contes i els dibuixos animats, igual que el tigre i el tauró.

El segon grup, el dels personatges fantàstics, és el més nombrós en relació amb la quantitat de respostes dels infants de totes les edats, tant nins com nines. Aquestes pors estan generalitzades en tots ells, són pors comunes en els nostres alumnes, i destaca per damunt de totes la por dels dimonis. Si s'observa l'estadística de les pors, veiem que hi ha presents més de 160 pors relacionades amb el dimoni. Hi ha nins que fins i tot han dit que tenien por del «ca del dimoni» o del «pare del dimoni»: ens sorprèn la imaginació d'aquests nins, que van més enllà de la figura del dimoni.

En un segon lloc, dins d'aquest grup de personatges fantàstics destaquen els fantasmes, els monstres i les bruixes, personatges amb gran difusió en els contes populars, els dibuixos animats i les festes de carnaval; personatges lligats a la imaginació i els malsons dels infants, quasi sempre acompanyats amb un caire màl·lic, aferrats a situacions de por de per si (surten de nit, quan fa fosca, quan hi ha tempesta o mal temps); personatges que surten de llocs estranys o tenen un castell tètric, una casa dins un bosc tenebrós, o una cova fosca i profunda. Aquests éssers es relacionen sempre amb situacions que no agraden als nins i que fan que la seva por augmenti.

A l'estudi apareixen més de 120 pors relacionades amb els fantasmes, més de 95 amb els monstres i més de 55 amb les bruixes. També formen part d'aquest grup els gegants i els dragons, però amb un nombre de pors més baix, aproximadament 20 pors per cada un.

El tercer grup el podríem classificar com el de coses que passen de nit. Potser no totes les pors següents es donen amb l'obscuritat, però predominen en aquest horari del dia. S'ha especificat d'aquesta manera el grup per englobar les pors dins un conjunt on hi hauria la fosca, la tempesta, els coets i dormir tot sol. La fosca és un dels fenòmens comuns que fa por als petits, no solament pel que ja s'ha dit de la por de l'obscuritat, sinó perquè s'associa la fosca amb la por de dormir tot sol: els nins i les nines relacionen el fet de partir a dormir amb la nit, amb l'hora d'estar tots sols, amb l'hora de somiar, siguin coses bones o dolentes.

D'altra banda, ens han cridat l'atenció unes altres pors que han estat classificades per edat. No són tan nombroses, però ens donen a conèixer altres pors freqüents que els infants tenen a més de les anteriors, que com s'ha pogut observar han estat les més anomenades.

Dins el grup de 3 anys, els cavalls han estat anomenats 3 vegades pels nins i 2 per les nines. Són animals grossos i propers a nosaltres, perquè encara que no es vegin molt sovint, els podem trobar a qualque fira, passejant pel poble, per finques, etc. Si ens posam al nivell dels infants de 3 anys, aquests animals poden semblar gegants: ja ho són als nostres ulls...!

En el grup de 4 anys destaquen quatre pors (a més de les principals): primer, hi ha la por de l'ós. L'ós el coneixem mitjançant els contes, els llibres, la televisió..., per tant, podríem dir que la por referent a l'ós és una abstracció del que hem vist i sentit, no és una por generada per un enfrontament directe amb ell. Les altres tres pors dels infants de 4 anys tenen també una espècie d'abstracció de l'objecte i la por que produeix: són la jaia Corema, personatge que ens ve a veure a les escoles cada any; els pirates, tema bastant de moda a causa del cinema, i els vampirs, més presents en els dibuixos animats, que podríem catalogar de personatges fantàstics. En aquest cas, s'observa que en el grup de 4 anys les pors estan més relacionades amb aquests personatges menys vinculats a la realitat: 4 nins i 5 nines han dit la jaia Corema, 6 nins i 4 nines han dit l'ós, 2 nins i 4 nines han dit els pirates i 1 nin i 6 nines han anomenat els vampirs.

En el grup de 5 anys les pors a destacar són més diverses: dos animals, unes persones, un estat o situació i un personatge fantàstic. 1 nina i 8 nins han dit els bous, i els cavalls han estat mencionats per 3 nins i 3 nines. Dels segons ja n'hem comentat les peculiaritats que tenen; el primer és més normal que faci por, només el seu aspecte físic ens esgarrifa (supòs que no hi ha gaire adults que s'atrevirien a posar-se davant un bou, si es trobassin un bou al mig d'un camp el cor se'ls acceleraria a les totes...: el bou produeix respecte). El bou no gaudeix de bona fama, la seva aparició en els dibuixos o pel·lícules sol ser amenaçadora, disposat sempre a atacar amb unes bones banyes i males intencions.

La por dels lladres és una por que ens crida l'atenció: ha estat expressada per 4 nins i 5 nines, i hauria estat interessant saber si aquesta por s'hauria anomenat

tant fa uns quants anys, quan no hi havia tants de roboratoris, quan no sortien notícies d'atracaments tan sovint a la televisió. Aquesta por potser s'ha transmès dels adults als infants per les converses que s'han pogut donar entre adults i que els infants han sentit o potser es té perquè se senten les notícies de la televisió o per haver viscut una desgràcia com aquesta (un roboratori).

La soledat és la quarta por d'aquest grup. 5 nins i 4 nines l'han anomenada, i és que no ens agrada estar sols, i més si sabem que el papà o la mamà són a una altra part de casa, per exemple mirant la televisió: ens fa por quedar tots sols perquè començam a somiar.

En darrer lloc hi ha els vampirs, que han estat anomenats per 6 nins i 4 nines. Són personatges de fantasia lligats directament amb el terror.

5. ANÀLISI DELS RESULTATS DE L'ESTUDI I PORS CURIOSSES

Observant els resultats dels infants, i tenint en compte el nombre de nins i nines que han participat en el treball (vegeu annexos 1 i 2), es pot determinar que els nins i les nines tenen gairebé el mateix nombre de pors, els percentatges no varien gaire: en el grup dels nins de 3 anys es donen 179 pors entre 101 nins, amb una mitjana d'1,8 pors; en el grup de les nines de 3 anys es donen 148 pors entre 81 nines, amb una mitjana d'1,8 pors; en el grup de nins de 4 anys es donen 264 pors entre 98 nins, amb una mitjana de 2,7 pors; en el grup de nines de 4 anys es donen 282 pors entre 90 nines, amb una mitjana de 3,1 pors; en el grup de nins de 5 anys es donen 307 pors entre 110 nins, amb una mitjana de 2,8 pors; en el grup de nines de 5 anys es donen 265 pors entre 97 nines, amb una mitjana de 2,7 pors.

En el cas dels infants de 3 anys, es dona un nombre inferior de pors, en principi perquè els costa més respondre què els fa por i per la seva edat evolutiva; hi ha una diferència de 31 pors entre nins i nines en l'estudi, però si es fa la mitjana tenint en compte el nombre de participants, aquesta és la mateixa. En el grup de 4 anys, hi ha una diferència més notable, però no rellevant, de 0,4 pors, i en el grup de 5 anys la diferència en el percentatge és de 0,1 pors.

Per tant, els nins i les nines tenen el mateix nombre de pors (pensant en el conjunt, ja que individualment aquest nombre és diferent). Es presenta una similitud

en els percentatges del grup de 4 i 5 anys, que ens indiquen que no hi ha gran diferència entre ambdós. Al treball en total hi han intervingut 577 infants, que han anomenat 1.445 pors, cosa que dona una mitjana de 2,5 pors.

Després d'analitzar els resultats de la prova, podem comprovar que als infants d'aquestes edats no els fan gaire por ni les ferides ni anar al metge ni coses relacionades amb les cures i les injeccions. Tampoc la separació dels pares. Quant a la fosca, es dona un nombre més gran d'infants que l'anomenen, fet que reafirma altres estudis sobre les pors, ja que la por de la fosca és molt present en els més petits (s'han donat 42 casos de por de la fosca).

Referent a la por dels animals, aquest grup engloba diferents espècies, i també està en concordança amb estudis realitzats per diversos autors. Entre els animals a destacar (prenent aquells animals que arribin a 5 o més pors), trobam els següents: aranyes, 15 pors; bous, 12 pors; caragols, 5 pors; cavalls, 16 pors; cocodrils, 28 pors; cucs, 10 pors; dinosaures, 28 pors; dragons, 21 pors; elefants, 13 pors; girafes, 5 pors; lleons, 58 pors; lleopards, 5 pors; llops, 27 pors; moixos, 21 pors; óssos, 5 pors; pops, 8 pors; ratapinyades, 9 pors; rates, 25 pors; serps, 42 pors; taurons i tigres, 45 pors.

Sumant totes les pors d'animals (partint del tall de 5 pors), obtindríem un total de 443 pors dels animals, un dels grups de temors més grans que s'expressen, després del grup que podríem crear prenent tots els personatges de caire fantàstic, on es dona un nombre de 525 pors (tenint present el tall de 5 pors): bruixes, 58 pors; casa monstre, 5 pors; dimonis, 181 pors; fantasmes, 126 pors; gegants, 20 pors; jaia Corema, 12 pors; monstres, 99 pors; pirates, 7 pors; vampirs, 17 pors. Per tant, als infants els fan més por els personatges fantàstics (personatges estretament relacionats amb la imaginació dels infants, personatges somiats molt sovint, que es relacionen amb la fosca, la nit i amb els ambients fantasmals) que els animals o altres coses.

Referent als temors a aquelles coses que de veritat comporten perill, hem de dir que el nombre de resultats és baix: accidents, 1 por; altura, 2 pors; caure d'un arbre, 1 por; bomba, 1 por; cisterna, 1 por; coets, 20 pors; correfocs, 1 por; encenedors, 1 por; escales llargues, 1 por; espases, 2 pors; ganivets, 2 pors; munt de cadires, 1 por; obrir les portes, 1 por; olles, 1 por; ones, 1 por; pistoles, 3 pors; planxa, 1 por; tisores, 1

por. En total, hi ha 42 pors que comporten perill. Això ens indica que hi ha nins i nines que saben que hi ha coses que no poden tocar; d'altra banda, aquestes pors ens poden informar del fet que tal vegada han tingut una mala experiència amb aquestes coses i han agafat por als objectes perillosos, o han vist que qualcú s'ha fet mal amb coses perilloses. Als petits, doncs, no els solen fer por coses que ens poden fer mal de veritat, tampoc els productes tòxics que pot haver-hi a casa (no hi ha hagut cap por relacionada amb aquest punt), aspecte molt a tenir en compte, ja que els accidents amb aquests productes tenen repercussions molt greus.

5.1. Pors curioses

Hi ha un conjunt de pors que destaquen per diversos motius, pors que no han estat gaire anomenades però que ens criden l'atenció per la seva peculiaritat. Són les següents:

- Jo: no se sap per què l'infant es digué a ell mateix.
- Aliens: han estat poc anomenats, i això que hi ha una varietat àmplia de dibuixos animats on surten aquestes espècies d'altres mons.
- Ballarina: una altra por estranya.
- Bomba: aquesta por l'han dita una nina i un nin de cinc anys. Amb tot el que passa amb el terrorisme, les imatges que en donen a la televisió i a altres mitjans de comunicació, quasi no ha estat mencionada la paraula bomba.
- Caragols: aquesta és una típica por infantil, podríem classificar-la de por insignificant (el caragol, en si, no produeix terror).
- Ca dimoni: aquí es dona una conjunció de dues pors, una dels cans, i l'altra, dels dimonis, una mescla amb imaginació.
- Dona: por a tenir en compte, perquè l'infant ha tingut qualche experiència desagradable amb una dona.
- Que em fermin: por preocupant, i més si es tracta d'un adult que ha fermat el nin perquè estigui quiet, conducta errònia i que pot dur a greus problemes en el futur si se segueix amb aquesta línia d'actuació.
- Que em matin: podria resultar dels jocs dels nins i les nines, on de forma simbòlica juguen a matar-se. Això de jugar a pistolers, policies i lladres, lluites i combats és freqüent en aquestes edats, per tant, convindria conduir els jocs dels nins en una altra direcció. Si la causa procedeix de l'entorn familiar, cal anar alerta, perquè es converteix en un problema.
- Discussió dels pares: hem de pensar que el que estima més un nin o una nina és el seu pare i la seva mare, i és clar, no vol que aquelles persones que estima més es facin mal. Llavors, s'ha d'intentar no discutir davant dels petits, perquè ho passen molt malament! i aquestes experiències queden gravades a la memòria.
- Padrins: el mateix que hem dit amb la por de la dona, qualche cosa ha passat amb els padrins per anomenar-los. Perquè les relacions amb ells siguin més bones, s'han de canviar algunes conductes inadequades.
- No voler jugar amb jo: deixar apartats els amics en els jocs o en determinades situacions produeix angoixa i malestar: la discriminació, pel motiu que sigui, sempre és dolenta. S'ha de fomentar la socialització des de tots els àmbits.
- Núvols: aquesta por es relaciona amb la tempesta; no pensam que els núvols blancs del dia facin por.
- Olles: por deguda tal vegada al fet que el pare o la mare digui constantment que s'ha d'anar alerta amb les olles que hi ha al foc, o potser al fet que l'infant hagi vist que una persona s'ha cremat, o que s'hagi cremat ell mateix.
- Partida de la mamà: en principi són pocs els nins que especifiquen que no els agrada la partida de la mamà. Aquesta por està relacionada amb la por de la soledat.
- Que em pegui el veïnat: revela que hi ha hagut un problema amb el veïnat: tal vegada només l'ha aterrit dient-li que li pegarà, cosa molt mal feta, perquè pot produir una fòbia.
- Perdre'm a Alcampo: es veu clarament que un nin de 5 anys s'ha perdut al gran hipermercat, i no li agradaria que li tornàs a passar!
- Planxa: un nin de quatre anys ha d'haver tingut qualche ensurt amb aquest estri, perquè digui que li fa por: segurament s'ha cremat amb la planxa o ha vist que algú s'hi cremava.

- Policia: la típica por a què hi ha induït un adult, utilitzant la figura del policia perquè el nin o la nina deixi de comportar-se inadequadament.
- Herba: és estrany que hagin dit l'herba! Ens podem imaginar que una cosa que hi ha hagut entre les herbes ha espantat l'infant.
- Home: hi ha hagut un conjunt de pors en relació amb la figura de l'home, més nombrosa que en el cas de la figura de la dona. Les variants home lleig, porta, paret, elefant, lleó, llop, d'ulls verds, barbut i dolent, ens indiquen una més gran incidència del gènere masculí en les pors dels infants.
- Injecció i metge: en aquest cas ens ha cridat l'atenció el baix nombre de nins que han anomenat aquestes pors, ja que són molt comunes a aquestes edats.
- Jaia Corema: és curiós que l'hagin anomenada més vegades els infants de quatre anys. En principi, sembla que s'hauria d'haver donat en el grup de tres anys, perquè són més petits.
- Somnis: gairebé ningú no ha especificat de forma clara que li fa por somiar: molts nins han dit les coses que somien, però només dos han parlat de malsons o han dit que els fan por els somnis, és a dir, que aquests dos infants saben que poden somiar coses dolentes i bones, i especifiquen els somnis com a causants de les seves pors.
- Mamà o papà enfadats: ens alegra que surtin poques vegades aquestes pors: això demostra que no hi ha gaire pares que perdin els nirvis de forma exagerada.
- Mort: tal vegada han viscut la mort d'un familiar proper, vivint els sentiments de tristesa familiar, assimilant que no deu ser bo morir, perquè ja no tornes a veure aquella persona.
- Segrest: cosa estranya, derivada, en teoria, dels mitjans de comunicació.
- Obrir una porta: perquè l'infant es pot engrunar els dits obrint una porta, i fer-se molt de mal!
- Les lletres: por inusual, mal d'entendre! Si no és que el nin somii en lletres que es mouen, perquè ha dit que li fan por les lletres un infant de tres anys.

- Nedar: la causa d'aquesta por és perquè s'espantà dins l'aigua, i és una por difícil de llevar.
- Meduses: una picada de medusa ens fa témer-les a causa del mal que provoquen.

6. UNITAT DIDÀCTICA SOBRE LES PORS

L'escola és un dels mitjans per excel·lència per resoldre determinats conflictes que es donen entre els infants, tant individualment com col·lectivament. L'escola s'ha convertit en un centre que cada vegada assumeix més competències, que va més enllà del simple fet d'educar els nins i les nines.

Es pot dur a terme una unitat didàctica només per esbrinar les pors que tenen els alumnes, per fer un estudi del nombre de pors i realitzar una estadística, per conversar amb els nins sobre les seves pors, per treballar una unitat diferent de les que sempre se solen fer, per saber com són aquelles coses que ens fan por, etc. Però el que realment és important a l'hora de realitzar una unitat didàctica sobre les pors dels alumnes és poder ajudar-los a superar les seves pors o fòbies, partint dels seus temors, tenint en compte la peculiaritat del tema, ja que aquest està carregat de sentiments i emocions, per tant, es tracta d'una unitat especial. Tot seguit us donam un exemple d'una unitat didàctica per tractar les pors amb els infants. A l'annex 3 trobareu un altre exemple sobre la por que provoca el dimoni.

6.1. Objectius

Els objectius poden ser diversos, segons el tema que hagi sorgit o allò que es pretengui aconseguir. Aquests seran diferents si la por que es vol treballar fa referència a un animal, com per exemple un ca, o a un personatge fantàstic, com per exemple el dimoni.

La llista següent fa referència a objectius generals, és a dir, és un punt de partida per superar qualsevol por. A partir d'aquests objectius es pot especificar un conjunt més concret, segons el tema de la unitat:

- Exterioritzar els propis sentiments i reconèixer els dels altres (sentiments relacionats amb les nostres pors, mitjançant l'expressió tant oral com corporal).
- Comunicar als altres els propis temors per compartir les explicacions amb els companys.
- Adonar-se que tothom té por de qualche cosa.

- Acceptar l'ajuda dels iguals i dels adults per superar les pròpies pors.
- Aprendre a regular el comportament davant allò que es tem, de forma progressiva.
- Ajudar els companys a superar les seves pors, cooperant amb els amics que més ho necessiten.
- Participar amb interès en les diverses activitats, gaudint dels jocs que es realitzin tant en petits grups com en gran grup, fomentant la relació entre tots.
- Acceptar les pròpies pors i les dels companys, valorant-se de forma positiva per poder superar-les.
- Tenir força de voluntat per enfrontar-se amb les coses que no agraden.
- Desenvolupar totes les habilitats que es duran a terme a l'hora de realitzar les diferents activitats i els jocs, activitats que ajudaran a superar els temors.
- Aprendre a demanar ajuda quan es necessiti, per avançar en el desenvolupament i ser cada vegada més autònom.
- Identificar les pròpies pors, valorar-les adequadament i intentar superar-les.
- Etc.

6.2. Continguts

Els continguts han d'estar relacionats amb els objectius que es predeterminin, amb la por que es vulgui solucionar, amb la unitat didàctica que es dugui a terme, i amb el nivell educatiu en qüestió. Continguts que es determinaran una vegada concretats els objectius específics de la unitat didàctica, com per exemple:

- Les pors
- La superació dels temors
- Reaccions que es produeixen quan tenim por
- Valoració de la superació
- Conductes adequades
- Discriminació entre el real i l'imaginat
- Els sentiments i les emocions
- Interpretació de les pors

- Acceptació de l'ajuda dels altres
- Atenció i goig per escoltar contes de pors
- Etc.

6.3. Metodologia

La metodologia dependrà de la forma de treballar de cada mestre. El que s'ha de tenir en compte, tant si es duu a terme un projecte com una unitat didàctica, un centre d'interès, etc., són els principis metodològics necessaris perquè els infants aconseguen els objectius i continguts amb més facilitat.

- Partir del nivell evolutiu dels nins
- Tenir en compte els seus interessos
- Crear un ambient acollidor
- Partir dels seus coneixements
- Treballar des d'un enfocament constructivista
- Tenir cura de l'aspecte lúdic de les sessions i activitats
- Motivar-los constantment
- Variar les activats per engrescar-los
- Tenir en compte la globalitat
- Donar importància a l'aprenentatge significatiu
- Ensenyar-los a aprendre
- Etc.

6.4. Activitats

- Demanar als pares les pors que tenen els seus fills
- Realitzar mitjançant una conversa el llistat de pors dels alumnes
- Contar un conte on el tema estigui relacionat amb les pors. Es poden tenir diferents contes per contar a mesura que es desenvolupa la unitat
- Mantenir un diàleg sobre el que senten i com es comporten davant aquestes pors
- Dibuir amb pintures en un paper de grans dimensions les pors que tenen, per analitzar-les
- Crear targetes de les pors que tenen, per crear un joc de memòria, fotocopiant els dibuixos

- per fer parelles
- Pintar amb els dits i pintura al tremp fantasmes, dimonis, monstres..., exagerant-ne les peculiaritats per ridiculitzar-los i riure tots plegats del que s'ha fet i com han quedat els personatges
  - Expressar amb un joc de mímica les pors que es tenen, perquè els altres ho endevinin
  - Mirar pel·lícules on surtin les pors que han expressat els infants, de forma divertida, amb un caire positiu (on, per exemple, la bruixa sigui la bona al·lota o el ca el salvador i gran amic del nin)
  - Elaborar un mural de les pors que poden tenir altres nins i nines d'edats inferiors o d'altres escoles, imaginant què els deu fer por, a aquells nins i nines
  - Dibuixar els somnis que ens agraden menys per llavors comentar-los als amics
  - Dur a terme (una vegada assabentats de les pors dels infants) activitats d'acostament utilitzant targetes, per començar l'estratègia, mostrant fotografies d'aquelles pors o fòbies més importants, a tot el grup, no sols als afectats. Si es dona el cas de fòbies a animals, es poden fer sortides per veure aquells que tenen alguns infants (d'una manera progressiva)
  - Crear la figura de la por amb plastilina o fang
  - Crear caretes de les nostres pors utilitzant colors vius, és a dir, fent-les divertides
  - Muntar una exposició de quadres pintats pels infants de les pors, posant en una petita cartolina el títol, l'autor, el tema o la tècnica emprada
  - Crear els nostres monstres amb material de rebuig: caps de cartró, brics de llet, gafes d'estendre roba espenyades, fils, cordes, etc.
  - Elaborar un collage amb el tema: la fosca i allò que ens espanta
  - Crear a la classe el racó divertit de les nostres pors
  - Crear un joc de l'oca de pors per jugar amb els daus amb els dibuixos dels infants
  - Fer diapositives de monstres o fantasmes per mirar-les amb tot el grup
  - Dur a terme sessions de teatre negre
  - Fer la disfressa de carnaval en relació amb el tema que es treballi
  - Utilitzar la tècnica de la serigrafia per elaborar dibuixos de determinades pors
  - Si hi ha un gran nombre de pors relacionades amb la jaia Corema, muntar-ne una d'allò més bonica, per fer activitats complementàries: dibuixar-la fent-nos-hi fotografies, pintar dibuixos en relació amb el tema, etc.
  - Crear un mòbil amb els dibuixos de les pors damunt cartolina retallats per posar a la classe

6.5. Temporalització

La temporalització de la unitat didàctica depèn de la forma com es vulgui dur a terme la unitat: si es vol desenvolupar de forma contínua en el temps o si es vol alternar amb altres temes d'estudi.

6.6. Avaluació

L'avaluació es fa imprescindible per saber les pors que tenen els més petits: una avaluació inicial ens ajudarà a determinar com es desenvolupa el principi de la unitat; una avaluació continuada en el temps, per adonar-nos del funcionament del nostre treball i del desenvolupament dels nins i les nines. L'avaluació es fa necessària per establir si hem de canviar d'estratègia o constatar si la que hem dissenyat funciona, a més, ens permetrà comprovar si la metodologia és adequada i si els infants van progressant: si no és així, s'haurà de canviar la forma d'actuar i tal vegada les activitats proposades, cosa que influirà en certa mesura en els continguts i objectius. En acabar el desenvolupament de la unitat, hem de realitzar-ne una avaluació final per saber si s'han assolit les expectatives que teníem, si els objectius s'han aconseguit en part o en la seva totalitat i si ha estat idònia la nostra tasca i en general tota la unitat. L'avaluació ens servirà com a punt de partida a l'hora de realitzar altres unitats didàctiques, prenent-la com a referent.

Els recursos per avaluar poden ser diversos: es poden determinar uns ítems específics, es pot emprar una filmadora per veure el comportament dels infants, un registre d'àudio per tenir constància de les aportacions dels petits, es pot comptar amb l'ajuda d'un altre professional perquè ens ajudi a prendre les notes oportunes, etc.

7. BIBLIOGRAFIA

Bédard, N. (1999). *Cómo interpretar los dibujos de los niños*. Barcelona: Sirio.

Krishnamurti, J. (1995). *Sobre el miedo*. Madrid: Edaf.

Méndez Carrillo, F. X. (2003). *El niño miedoso*. Madrid: Piràmide.

Per citar aquest article:

Donoso Garcia, J. P. (2010). Estudi sobre les pors de les nines i els nins d'entre 3 a 5 anys: Treball d'investigació. *Innov[IB]. Recursos i Recerca Educativa de les Illes Balears*, 1. 54-67. Obtingut de <http://www.innovib.cat/numero-1/pdfs/4-inv-op.pdf>

ISSN: 2172-587X

